Mahratta
Multi-Disciplinary Journal
ISSN No- 2581-9879 (Online), 0076-2571 (Print)
www.mahratta.org, editor@mahratta.org

लोकमान्य टिळकांचे राष्ट्रीय शिक्षण

प्रा. शुभदा चांदवले
पीएच.डी.संशोधक
chandvalesg@gmail.com,Mob No :- 9657280230

प्रास्ताविक -

शिक्षण ही एक व्यापक संकल्पना आहे. शिक्षणामुळे सामाजिक, आर्थिक व राष्ट्रीय विकासही साध्य करता येतो. प्राचीन भारतीय शिक्षणपद्धतीने शिक्षण आणि व्यक्तिविकास यांची उत्तम सांगड घातली होती. मध्ययुगीन काळात प्राचीन शिक्षणव्यवस्था मागे पडली. ब्रिटिश भारतात आल्यावर त्यांच्या शिक्षणपध्दतीचा आणि इंग्रजी भाषेचा ठसा जनतेवर उमटू लागला. इंग्रजी भाषेला चिपळूणकरांनी 'वाघिणीचे दूध' असे संबोधले. पण या परकीय इंग्रजी शिक्षणाचे दुष्परिणामही टिळकांसारख्या पुरूषाच्या लक्षात आले. त्यामुळे त्यांनी परकीय इंग्रजी शिक्षणाऐवजी राष्ट्रीय शिक्षणाचा पुरस्कार केला.

संशोधनाची उद्दिष्टे -

या संशोधनात्मक लेखाची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत -

१. शिक्षणाची संकल्पना स्पष्ट करणे.
२. लोकमान्य टिळकांनी वर्णीलेली तत्कालीन शिक्षणाची परिस्थिती स्पष्ट करणे.
३. लोकमान्य टिळकांच्या राष्ट्रीय शिक्षणाच्या संकल्पनेची चर्चा करणे.

संशोधन पध्दती -

या विषयाच्या अभ्यासासाठी ग्रंथालय संशोधन पध्दती (Library Research Method) अवलंबली आहे. यासाठी ग्रंथालयातील विविध संदर्भ पाहणे आवश्यक ठरते. या संदर्भांचे दोन ठळक विभाग करता येतात -

१. प्राथमिक संदर्भ साधने - लोकमान्य टिळकांनी स्वतः लिहिलेले प्रकाशित लेख, त्यांची व्याख्याने.
२. दुæ¶म साधने - लोकमान्य टिळकांनवर तज्ज्ञ अभ्यासकांनी लिहिलेले ग्रंथ.

शिक्षणाची संकल्पना -

शिक्षण ही अखंड निरंतर चालू राहणारी प्रक्रिया आहे. मनुष्य जन्माला आल्यापासून तो त्याच्या मृत्यूपर्यत त्याच्या जडणघडणीची प्रक्रिया अव्याहतपणे सुरू असते. आपल्या परंपरा, आचार - विचार, ज्ञान, अनुभव, आजूबाजूची परिस्थिती यांतून व्यक्तीवर सतत संस्कार होत असतात.यातूनच शिक्षण होते.

शिक्षणाची व्याख्या -

महात्मा गांधी - गांधीजींच्यामते 'माणसाच्या शारीरिक, मानसिक व आध्यात्मिक अंगांमधील उत्कृष्टतेचा विकास व अभिव्यक्ती म्हणजे शिक्षण होय.' आचार्य विनोबा भावे यांच्या मते, 'शिक्षण कोणतीही नव्याने निर्मिती करीत नाही तर सुप्त चैतन्य वा निद्रिस्त शक्ती जागृत करण्याचे एक साधन म्हणजे शिक्षण होय'. प्लोटो - 'प्रत्येक माणसात काही विशिष्ट प्रमाणात जन्मजात, निसर्गदत्त शक्ती असतात. त्यांना जागृत करून पूर्णत्वाप्रत नेणे म्हणजे शिक्षण होय'.[१] थोडक्यात, शिक्षणामुळे व्यक्तीच्या विविध पैलूंचा विकास होतो. व्यक्तिमत्वाची जडणघडण होते. व्यक्तीवर संस्कार होतात. व्यक्तीच्या आयुष्याची दिशा शिक्षणामुळे ठरते. हे जसे व्यक्तीच्या बाबतीत असते तसेच समाजाच्याही बाबतीत असते. ज्या प्रकारचे शिक्षण समाजाला दिले जाते त्या प्रकारचे दृष्टीकोन समाजात विकसित होत असतात. शिक्षणामुळे ज्याप्रकारे व्यक्तीची जडणघडण होते तशीच ती समाजाचीही होते. शिक्षणाच्या अंगचे हे सामर्थ्य लोकमान्य टिळकांनी ओळखले होते. त्यामुळेच ब्रिटिश देत असलेल्या शिक्षणावर टिळकांनी टीका केली.

मेकॉलियन शिक्षण पद्धती -

ब्रिटिश राजवट हिंदुस्थानात प्रस्थापित झाल्यानंतर त्यांचे येथील सत्तेचे मुख्य कार्यालय (Head Office) कलकत्ता येथेच होते. शासनाने पाश्चात्य पद्धतीचे शिक्षण येथे सुरू करावे म्हणजे हिंदू धर्माचे धर्मातरास सहाय्यक होईल असे वाटल्याने ख्रिश्चन मिशनरी देखील प्रयत्नशील होत्या. काही युरोपीय अभ्यासकांच्या मते, हिंदुस्थानात येथील परंपरेला व उज्ज्वल इतिहासाला अनुरूप शिक्षण दिले जावे. हा गट भारतीय अभिजात संस्कृतीच्या बाजूचा होता. दुसरा गट यापेक्षा भिन्न होता. त्यांनी पाश्चात्य शिक्षण पध्दतीचा पुरस्कार केला. त्यांच्या मते, येथील इंग्रजी राजवटीला आपला कारभार सुरळीत चालू ठेवण्याकरिता इंग्रजी शिक्षण घेतलेल्या नोकरवर्गाचा भरणा करावयाचा होता. याकरिता एतÔoशियांना इंग्रजी शिक्षण देणे आवश्यक होते. त्याचवेळी आणखी एक कारण असेही पुढे केले जात होते की, पाश्चात्य शिक्षण दिल्याखेरीज नवीन विकास व उदारमतवादाच्या संकल्पनांशी एतÔoशियांचा परिचय होणे
शक्य नाही. या अभावी हिंदुस्थानाची प्रगती खुंटेल.[२]

अशाप्रकारची दोन मते असतानाच १८३५ मध्ये थॉमस बॉबिंग्टन मेकॉले (Thomas BabingtonMacaulay) याने हिंदुस्थानच्या गव्हर्नर जनरल पुढे त्याचे शिक्षणविषयक निवेदन (Minute on Education) ठेवले. याच निवेदनामध्ये मेकॉले म्हणतो, "ब्रिटिश सरकारचे हे उद्दिष्ट असले पाहिजे की हिंदुस्थानात युरोपीयन (आंग्ल) साहित्य व शास्त्र यांचा प्रचार एतÔoशिय हिंदुस्थानी लोकांमध्ये करणे. म्हणून शासनाद्वारे शिक्षणावर खर्च करण्यात येणारा सर्व निधी केवळ इंग्रजी शिक्षण देण्यावरच खर्च केला जावा."[३]

या मताच्या समर्थनार्थ त्याने पुढील तर्क मांडला. मेकॉलेच्या मते, हिंदी तरूणांना लहानपणापासूनच जर पाश्चात्य शिक्षण दिले तर ते पाश्चात्य विचारसरणीने विचार करू लागतील आणि त्यांच्या कृतीही युरोपीयनांचे अनुसरण करणा-याच होतील. हे नवे शिक्षण ते नवसुशिक्षित तरूण हिंदी समाजाला देतील. मेकॉलेच्या मते, युरोपीयनांचे अनुकरण करूनच हिंदुस्थानाची खरी प्रगती होऊ शकते. मेकॉले येथील प्राचीन भारतीय संस्कृती, परंपरा यांना मागासलेले व कमी प्रतीचे मानीत होता. मेकॉलेच्याच भाषेत, बहुसंख्य हिंदुस्थानी लोक मूर्तीपूजक असून अंधश्रद्धा व परंपरांना चिकटलेले आहेत. जगात कोठेही या धर्मा इतका नीतिला व विद्वत्तेला प्रतिकूल धर्म नाही.[४]

मेकॉलेची अशी विचारसरणी होती की, हिंदुस्थानच्या नैतिक व विद्वत्तापूर्ण आरोग्यासाठी (Moral And Intellectual Health) हिंदुस्थानची हजारो वर्षांची प्राचीन संस्कृती नष्ट केली पाहिजे. १९ व्या शतकातील युरोपप्रमाणे हिंदुस्थानची पुर्ननिर्मिती केली पाहिजे.[५]

ब्रिटिश सरकारने दीर्घकाळची निर्हस्तक्षेपाची धोरणे सोडून मेकॉलेची हिंदुस्थानला इंग्रजाळयची धोरणे स्वीकारली. युवकांनी पाश्चात्य शिक्ष्यणपद्धतीचा स्वीकार केला. मोठया पगाराच्या सरकारी नोक-या मिळवणे हे त्यामागचे मुख्य कारण होते. अनेक तरूण पाश्चात्य चष्म्यातून येथील मूळ भारतीय जीवनपद्धतीकडे पाहू लागले. येथील जीवनपद्धती बदलून पाश्चात्य भौतिकवादी, बुध्दिप्रामाण्यवादी, उपयुक्ततावादी विचारसरणी आधारे येथील जीवन पध्दती असावी असे मानणारे नवसुशिक्षित निर्माण झाले. या विचारसरणीचा प्रभाव एवढा वाढला की जे पाश्चात्य आहे ते सर्व प्रागतिक आहे आणि जे हिंदी आहे ते टाकाऊ आहे असा प्रवाह निर्माण झाला.[६]

तत्कालीन सामाजिक परिस्थिती -

या इंग्रजी शिक्षण घेतलेल्या नवीन पिढीचे वर्णन श्री. शाय यांच्या शब्दांत पुढीलप्रमाणे – नवसुशिक्षितांची परिस्थिती 'ना घरका ना घाटका' अशी झाली. ते पाश्चात्यांचे अंधानुकरण तर करू लागले. त्यांचे विचार पाश्चात्यांकडे झुकू लागले, ते कपडे, पेहराव पाश्चात्यांचा करू लागले. त्यांना इंग्रजी शासनात खालच्या पदावरच्या (कारकून) नोक-याही मिळाल्या. आपल्या भोवतालच्या समाजातील त्रुटी, त्यांना प्रकर्षाने जाणवू लागल्या. त्यांनी जातीव्यवस्थेसारख्या प्रथांवर टीका करायला सुरूवात केली. काहीजणांना हिंदुस्थानांत बदल घडवून त्याची पुर्ननिर्मिती करावयाची होती. यांची आपल्या संस्कृतीवरची श्रध्दा संपली होती. ज्या समाज व्यवस्थेने हजारो वर्षाच्या परकीय आक्रमणांना तोंड दिले व ती तगून राहिली, त्या समाजव्यवस्थेवर त्यांचा विश्वास राहिला नाही. समाजावर टीका करणे म्हणजे सुधारणा करणे होय असा समज रूढ होऊ लागला. हे नवसुशिक्षित पाश्चात्य शिक्षणाने भारलेले होते.[७]

पाश्चात्य देशांमध्ये असलेल्या शिक्षणसंस्थांमध्ये राष्ट्रीय विचारांची चर्चा होते. राष्ट्राचे हित-अहित समजावले जाते. तसे परकीयांच्या नियंत्रणाखालील इंग्रजी शिक्षण देणा-या संस्थांमध्ये घडून येऊ शकत नाही. हे परकीय राज्यकर्ते येथील जनतेला गुलामीत ठेवण्याच्या राजकीय धोरणांना पूरक असेच शैक्षणिक धोरण आखतात आणि राबवतात. त्यामुळे येथील सरकारी संस्था किंवा सरकारी अनुदाने घेणा-या संस्था सरकारच्या ताटाखालील मांजरे होऊन बसतात. सरकारला सोयीस्कर ठरेल तेवढेच ते विद्यार्थ्यांना शिकवतात. राष्ट्रवादी विचारांचा त्यांच्या मनाला स्पर्शही होऊ नये याची ते काळजी घेतात.

स्वतंत्र देशांत या शिक्षणसंस्था राष्ट्रीय विचारांचे मूलस्त्रोत ठरतात पण गुलामगिरीतील देशांना, तेथील नेतृत्वाला नेभळट बनवून मानसिक गुलामगिरीत लोटतात. राज्यकरणारे देश गुलामगिरीतील राष्ट्राला राष्ट्रधर्म शिकवू शकत नाहीत. ते राष्ट्रभक्तीशून्य सरकारी नोकरच निर्माण करतात. इंग्रजी शिक्षण हे अशाच प्रकारचे आहे. राष्ट्रहिताची तत्वे हिंदी तरूणांना शिकवण्यात ही सांप्रत शिक्षणपध्दती निरूपयोगीच नव्हे तर विघातक ठरली आहे; अशा शब्दांत टिळक तिचे वर्णन करतात.[8] या पार्श्वभूमीवर टिळकांनी राष्ट्रीय शिक्षणाची चळवळ सुरू केली.

न्यू इंग्लिश स्कूल, फर्ग्युसन कॉलेज व डेक्कन एज्युकेशन सोसायटी

सुरूवातीला टिळक आणि राष्ट्रीय भावनेने प्रेरित झालेल्या आणखी काहीजणांनी एकत्र येऊन शिक्षणसंस्थांची स्थापना करावयास सुरूवात केली. ब्रिटिशांच्या इंग्रजी शिक्षणामुळे एतÔoशिय तरूणांच्या मनावर स्वराष्ट्राबद्दल आलेली मरगळ झटकून काढणे व त्यांच्यामध्ये राष्ट्रप्रेमाचे स्फुल्लिंग चेतविणे या एकमेव उद्देशाने या संस्थांची स्थापना करण्यात आली.

चिपळूणकरांनी न्यू इंग्लिश स्कूलची स्थापना केली. 'निबंधमाले' मुळे सुशिक्षितांना ते ज्ञात होते. टिळक - आगरकरांविषयी फारशी माहिती लोकांना नसली तरी 'अव्वल दर्जाचे बुध्दिमान लोककल्याणाच्या भावनेतून शाळेच्या कामासाठी पुढे आले आहेत' हे लोकांना माहिती होते. पहिल्या वर्गात पास झालेला म्हणजे अतिशय बुध्दिमान, कायद्याचा पदवीधर सरकारी नोकरी करून वा वकिली करून पैसा कमावण्याऐवजी शाळेच्यासाठी येतो याचे लोकांना कौतुक होते.

अशाप्रकारे शाळेच्या अपेक्षेपेक्षा जास्त भरभराटीमुळे कॉलेजच्या परवानगीचा अर्ज मुंबई विद्यापीठाकडे पाठवण्यात आला. १८८५ च्या जानेवारीत मुंबई प्रांताचे गव्हर्नर फर्ग्युसन यांचे नाव कॉलेजला द्यायचे ठरले. कॉलेजचे काम चालू झाले. कॉलेजच्या नावाविषयी असे सांगितले जाते की सरकारी खात्यातून हे नाव (फर्ग्युसन) सुचवले गेले व सोसायटीने व्यावहारिक दृष्टीकोन ठेवून, म्हणजे देणग्या मिळवणे, मान्यता मिळवणे इ. ते मान्य केले.[९]

१९०५ मध्ये बंगालच्या फाळणीनंतर स्वदेशी बहिष्कार या कार्यक्रमांबरोबरच राष्ट्रीय शिक्षण हाही एक कार्यक्रम होता. हा राष्ट्रीय पातळीवर राबवायला बंगालच्या फाळणीपासून जोर धरला असला तरी याची स्थानिक पातळीवर सुरूवात ही अशी पूर्वीच झाली होती.

राष्ट्रीय शिक्षण

भारतीय लोक मनाने व विचाराने भारतीय बनले पाहिजेत, तरच राष्ट्राचा अभ्युदय होईल याची टिळकांना खात्री होती. परंतु मेकॉलियन शिक्षण पध्दती भारतीयांच्या विचारांशी आणि संस्कृतीशी मारक होती. मेकॉलियन शिक्षण पध्दतीमुळे एतÔoशियांच्या मनात न्यूनगंड व मानसिक गुलामगिरीची भावना निर्माण झाली होती. स्वराज्य मिळवण्यासाठी राष्ट्रीय मनोवृत्ती विकसित होणे गरजेचे होते. याD$लट इंग्रजी शिक्षणामुळे येथील युवकांच्या मनात हीनत्वाची भावना विकसित होत आहे. सध्याची विद्यापीठे ही सरकारी हमालखाने झालेली असून त्यांचा वापर प्रजेला गुलामगिरीत ठेवण्यासाठी केला जातो.

राष्ट्रीय शिक्षणाची व्याख्या

ब्रिटिशांचे सरकार हे परकीयांचे सरकार आहे. ते या देशाच्या हिताच्या दृष्टीने विचार करीत नाही. उलट एतÔoशियांच्या मनामधे पंगुत्वाची भावना निर्माण करते. ब्रिटिशांचा गोरा रंग श्रेष्ठ, एतÔoशियांचा सावळा रंग कनिष्ठ; ब्रिटिशांचे रीतिरिवाज श्रेष्ठ, एतÔoशियांच्या चालीरिती, परंपरा कनिष्ठ; ब्रिटिशांची इंग्रजी भाषा श्रेष्ठ, एतÔoशियांच्या भाषा, संस्कृत, हिंदी किंवा प्रादेशिक भाषा कनिष्ठ; इंग्रजी शिक्षण श्रेष्ठ एतÔoशियांचे पारंपरिक पध्दतीचे शिक्षण कनिष्ठ, ब्रिटिशांचा पोषाख श्रेष्ठ, एतÔoशियांचा कनिष्ठ. म्हणून प्रशासनात ही ब्रिटिशांना अधिकाराची उच्च पदे व एतÔoशियांना कनिष्ठ पदे अशी हीनत्वाची वागणूक पदोपदी दिली जात होती. यांतून राष्ट्राभिमान, राष्ट्रप्रेम निर्माण होणे शक्यच नव्हते. मनच दुर्बल व चुकीच्या विचारांनी पूर्वग्रह दूषित झाल्याने ब्रिटिशां विरोधात झगडण्याची ताकद क्षमताच एतÔoशिय हिंदी जनता विसरून बसली होती. इंग्रजी शिक्षणातून तर राष्ट्रवादी विचार मिळण्याची सुतराम शक्यता नव्हती.

राष्ट्रीय शिक्षणाची व्याख्या करताना टिळक म्हणतात, ‘‘प्रत्येक स्वतंत्र देशातील सरकार आपल्या प्रजेस जे शिक्षण देते किंवा देऊ इच्छिते ते राष्ट्रीयच असते देशातील तरूण पिढी देशाचे राजकीय, औद्योगिक आणि सामाजिक वैभव राखण्यास किंवा वाढवण्यास समर्थ होईल अशाप्रकारे तीस शिक्षण देणे हे देशातील विद्याखात्याचे कर्तव्य आहे आणि त्यासच राष्ट्रीय शिक्षण म्हणतात.’’[१०]

आपल्या एका व्याख्यानांत राष्ट्रीय शिक्षणाची व्याख्या करताना टिळक म्हणतात – ‘‘राष्ट्रपुरूषाची सर्व tehoने उन्नती करणारे आणि राष्ट्रीयत्वाची ओळख करून देणारे ते राष्ट्रीय शिक्षण होय.’’[११]

टिळकांच्या राष्ट्रीय शिक्षणाच्या संकल्पनेत प्रमुख चार मुद्दे आहेत – राष्ट्रीय शिक्षणाचे हे चार पैलू होते असे याबाबत म्हणता येते[१२]

१. पहिला मुद्दा म्हणजे ‘धर्मशिक्षण’.

नवतरूणांनी आपला धर्म, संस्कृती, परंपरा इ. ची नीट माहिती व्हावी म्हणून धर्मशिक्षण घ्यावे. या धर्मशिक्षणातूनच चारित्र्यसंपन्न तरूणांची, व्यक्तिमत्त्वांची जडणघडण व्हावी असे टिळकांना वाटत असे.

इंग्रजी शिक्षण घेतलेल्या नवसुशिक्षित सुधारकांना आपल्या धर्माचे, प्राचीन उज्ज्वल इतिहासाचे, शास्त्रांचे ज्ञान नाही. अंधश्रद्धा व रीतिपरंपरा म्हणजे धर्म नव्हे. हे ज्ञान नसल्यामुळे ते धर्माची मोडतोड करायला निघाले होते. ज्यांना धर्मच कळत नाही अशा अज्ञानी लोकांनी धर्माबाबत प्राचीन हजारो वर्षापासून जे चालत आले त्याची मोडतोड करू नये अशी टिळकांची ईच्छा होती. म्हणून राष्ट्रीय शिक्षणात धर्मशिक्षणाचा समावेश टिळकांनी केला आहे.

२. दुसरा मुद्दा शिक्षण प्रादेशिक भाषेतून घ्यावे.

प्रादेशिक भाषेतूनच शिक्षण घेतल्यास इंग्रजी शिक्षण घेतलेल्या तरुणांना आपल्या भाषेविषयी, संस्कृतीविषयी वाटणारा परकेपणा कमी होईल. राष्ट्रीय शिक्षणात परदेशी भाषाही शिकवली जाईल पण शिक्षण मातृभाषेतूनच असेल.

इंग्रजी शिक्षण घेतलेल्या नवसुशिक्षित तरूणांना इंग्रजी भाषाच आपली वाटायला लागली व आपल्या मातृभाषेविषयी उपरेपणा निर्माण झाला. तसे होऊ नये म्हणून प्रादेशिक भाषेतून शिक्षणाचा टिळकांनी पुरस्कार केला आहे.

३. तिसरा मुद्दा म्हणजे औद्योगिक शिक्षण

औद्योगिक शिक्षणाने स्वावलंबन येईल. स्वदेशीला चालना मिळेल. देशांत स्वदेशी उद्योगधंदे निर्माण होऊ शकतील. त्यामुळे ज्या आर्थिक हितसंबंधांच्या रक्षणाकरिता ब्रिटिशांची राजकीय गुलामगिरी देशावर आली आहे त्या हितसंबंधांनाच हादरा बसू शकेल.

४. चौथा मुद्दा म्हणजे राजकीय शिक्षण

तरूणांना राष्ट्रातील घडामोडींचे ज्ञान व्हावे, राष्ट्रीय चळवळीची त्यांना माहिती असावी, राष्ट्रवादाची भावना, राष्ट्राविषयी अभिमान त्यांच्यामधे निर्माण व्हावा, म्हणून राष्ट्रीय शिक्षणाचा एक पैलू राजकीय शिक्षण हाही असावा, असे टिळकांचे मत आहे. पाश्चिमात्य शिक्षणही अशा संस्था देतील पण भारतीय शिक्षणाला पूरक म्हणून.

‘हे आमचे गुरूच नव्हेत’ या लेखांत टिळकांनी म्हटले आहे. –

‘‘विद्यार्थ्यांनी एकत्र जमून स्वदेशीमाल वापरण्याचा निश्चय करणे यांत पाप असेल तर, कॉलेजच्या बोर्डिंगातून एखादा विद्यार्थी सभेस गेला तर त्यास दंड करा. पण हे कृत्य चांगले असल्यास बोर्डिंगातून एखादा विद्यार्थी तिकडे गेल्यास आज्ञाभंग दोष लावून त्यास शिक्षा करणे म्हणजे निव्वळ वेडेपणा

होय. विद्यार्थ्यांना आज्ञा मोडण्यास जर कोणी शिकवीत असेल तर तो या शिक्षकांचा आचरटपणा होय.” अशा या आचरट शिक्षकांना टिळक ‘शत्रू’ संबोधतात.[१३] टिळकांच्या मते, सुरेंद्रनाथ बॅनर्जी वंगभंगाच्या चळवळीत जागृती निर्माण करण्याकरिता स्वदेशी चळवळींवर व्याख्याने देत गावोगावी फिरले. पण येथे तसे न होता सरकारी ग्रँट घेणा-या (फर्ग्युसन) कॉलेजात स्वदेशीच्या चळवळीत भाषण केल्याबद्दल दंड केला जातो व शिक्षाही केली जाते. तसेच इथल्या कॉलेजात शिकणारे शिक्षक कितीही विद्वान असले तरी राष्ट्र उभारणीचे कार्य या देशांत ते कधीच करणार नाहीत. त्यामुळे राष्ट्रीय शिक्षण देण्याची निकड टिळकांना वाटते.

औद्योगिक क्षेत्राचे चित्र टिळक असे रंगवितात.-

ब्रिटिशांनी नवीन शिक्षण देण्यास सुरूवात करून शंभर वर्षे लोटली तरी आम्हाला साध्या आगकाडया बनवण्याचे सुध्दा प्रशिक्षण दिले जात नाही. देशांत भरपूर ऊस पिकूनही स्वदेशी साखरेचे धंदे बुडाले असल्यामुळे परदेशांतून साखर घेण्याकरिता कोटयावधी रूपये खर्च होत आहेत. कापड, तेल, चामडयाच्या वस्तू हे धंदेही बुडाल्यातच जमा आहेत. टाचणी, सुई शिवणाचे यंत्रही परदेशी घ्यावे लागते. अशा प्रकारे टिळकांनी धर्मशिक्षण राजकीय शिक्षण, औद्योगिक शिक्षण देण्याचा पुरस्कार केला. शिक्षणासाठी प्रादेशिक भाषेचा वापर योग्य ठरविला.

निष्कर्ष

लोकमान्य टिळकांचे सारे प्रयत्न एकाच ध्येयासाठी होते, ते म्हणजे स्वराज्य. ‘साधनानाम् अनेकता’ हे तत्व समोर ठेवून वेगवेगळे मार्ग ध्येयापर्यंत पोहचण्याकरिता वापरणे त्यांना मान्य होते. राष्ट्रीय शिक्षणाचा झंझावती प्रचार वंगभंगानंतर हिंदुस्थानभर झाला असला तरी त्या विचारांचा श्री गणेशा फार पूर्वीच पुण्यामध्ये आधी न्यू इंग्लिश स्कूलमधे अध्यापनाची सुरूवात करून व नंतर फर्ग्युसन कॉलेज आणि डेक्कन एज्युकेशन सोसायटी स्थापून केला होता.

मेकॉलियन शिक्षणपद्धतीने येथील लोकांच्या मनात आपल्या देशाविषयी, संस्कृती, परंपरा, पोषाख इ. सगळयाच लहान - मोठया बाबींविषयी न्यूनगंड निर्माण झाल्याचे पाहून टिळकांना वाईट वाटले. अशा नेभळट व न्यूनगंड असलेल्या लोकांमध्ये राष्ट्रवादाची भावना कधीच निर्माण होणार नाही हे टिळकांच्या लक्षात आले.

ब्रिटिशांची राजनीती त्यांच्या आर्थिक हितसंबंधांभोवती गुंफलेली आहे हेही टिळकांच्या लक्षात आले. यापूर्वीच दादाभाई नौरोजींनी आर्थिक निःस्सारणाचा सिद्धांत (Economic Drain Theory) मांडून ब्रिटिशांच्या शोषक नीतीचा पर्दाफाश केलाच होता. टिळकांनी हेच लक्षात घेऊन आपल्या चतु:सूत्रीतही स्वदेशी व बहिष्काराचा पुरस्कार केला. राष्ट्रीय शिक्षणात राष्ट्र प्रेमाचे शिक्षण देण्याच्या जोडीला हस्त व्यवसाय, धंदेशिक्षण यांचाही समावेश असल्याने शिक्षण पूर्ण केल्यावर विद्यार्थी आपापले व्यवसाय सुरू करून स्वावलंबी बनतील. नोकरीसाठी त्यांना सरकारकडे भीक मागावी लागणार नाही हा दृष्टीकोन त्यामागे होता.

देशाचे राजकीय, औद्योगिक, सामाजिक व बौद्धिक वैभव राखणारी व वाढविणारी समर्थ तरूण पिढी तयार होईल ते खरे राष्ट्रीय शिक्षण. स्वावलंबनाने ताठ उभी राहणारी, राष्ट्राभिमानी व देशाची आर्थिक उन्नती साधून औद्योगिक आघाडीवरही प्रगती घडवून आणणारी नवीन पिढी घडवणे हे राष्ट्रीय शिक्षणाचे ध्येय टिळकांना अपेक्षित होते.

संदर्भ –

१. काकडे सुरेश, मीरचंदानी शुभदा; विशिष्ट सामाजिक प्रश्नांचा अभ्यास, (२०१७), टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे.
२. Shy Theodore L; Legacy of Lokmanya, Oxford University Press, London. 1956, P - 36.
३. कित्ता, n¥. 37.
४. कित्ता, n¥. 37.
५. कित्ता, n¥. 37.
६. कित्ता, n¥. 37.
७. कित्ता, n¥. 39.
8. भोळे भा.ल; आधुनिक भारतातील राजकीय विचार, (२००३), पिंपळापुरे अँड कं.पब्लिशर्स, नागपूर, n¥. 269.
9. फाटक न.र; लोकमान्य, (१९७२), मौज प्रकाशन, मुंबई, n¥. 31.
१०. जोशी लक्ष्मणशास्त्री; लो. टिळक लेखसंग्रह (२०१३ पुनर्मुद्रण), साहित्य अकादमी, नवी दिल्ली, n¥. 354.
11. लो.टिळकांचे अकोला येथे ४ मे १९०८ रोजी झालेले व्याख्यान, ‘साध्य-साधन मीमांसा’ - समग्र टिळक, खंड-६ (२०१९ पुनर्मुद्रण), टि. म.वि. पुणे; n¥. 428.
12. माशेलकर रघुनाथ; लोकमान्यांच्या नजरेतून राष्ट्रीय शिक्षण, स्वराज्य, केसरी प्रकाशन, २०१६, n¥. 73.
13. फाटक न.र; लोकमान्य (१९७२), मौज प्रकाशन, मुंबई, n¥. 242.